

О.В. Машкова,
Херсонський державний університет

УМОВИ І ЧИННИКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто і проаналізовано передумови і чинники територіальної диференціації якості життя сільського населення. Запропоновано систему показників, які дозволяють оцінити якісні характеристики життя сільського населення і умови для забезпечення якості життя в сільській місцевості на індивідуальному, локальному та регіональному рівнях.

В статье рассмотрены и проанализированы предпосылки и факторы территориальной дифференциации качества жизни сельского населения. Предложена система показателей, которые позволяют оценить качественные стороны жизни сельского населения и условия для обеспечения качества жизни в сельской местности на индивидуальном, локальном и региональном уровнях.

Prerequisites and factors of areas differentiation of the life's quality in the village region were described and analyzed in the article. The author was offered the system of indicators which permit to value the quality characters of life of village people on the individual, local and region levels.

В сучасній суспільній географії, соціології, економіці знаходимо значну кількість робіт, присвячених дослідженню якості, рівня, способу життя населення. Ця проблематика знаходить своє відображення в роботах наукових колективів [7], дисертаційних дослідженнях [4,5,8], окремих статтях і виступах на конференціях [3,9]. Відзначимо, що незважаючи на постійне зростання інтересу до розробки концепції якості життя (ЯЖ) населення, активізацію пошуку методичних підходів оцінювання ЯЖ, досі є певна понятійна неузгодженість (це підкреслюється практично всіма авторами) і ті аспекти проблеми, які залишились поза увагою дослідників.

Визначаючи питання термінології зауважимо, що особливої уваги заслуговують, на наш погляд, визначення, запропоновані І.М. Прибитковою та І.В. Гукаловою. Перший автор під якістю життя розуміє оцінку сукупності умов фізичного, розумового та соціального благополуччя, як вони уявляються окремим індивідом і окремій групі населення [6]. В другому випадку якість життя територіальної спільноти людей визначається як її (спільноти) здатність в силу специфічних умов і чинників (природних, соціально-економічних, екологічних) задовольняти власні потреби та інтереси, забезпечувати високий рівень здоров'я, відтворення процесів життєдіяльності та стійкий розвиток [2, с.45]. Підкреслимо, що в цих формулюваннях є певні принципові розбіжності, зокрема, в першому випадку зроблено наголос на «умовах» (об'єктивній стороні), в другому визначенні на перший план висунуто суб'єктивні складові формування якості життя («здатність»), і, власне, якість життя постає перед нами як динамічна категорія. Така постановка питання є, на наш погляд, більш доцільною, адже просторово-часові зміни соціо-економіко-географічного, природно-географічного середовища та суспільно-політичної ситуації визначають високу динамічність та мінливість тих складових, що формують якість життя як окремої людини, так і суспільства загалом.

Підкреслимо, що поряд з необхідністю розробки теоретико-методологічних підходів дослідження понятійно-концептуального апарату категорії «якість життя» в цілому, окремої розробки потребують питання визначення якості життя певних територіальних спільнот людей. Аналіз наявної теоретико-методологічної бази та методичних підходів щодо дослідження якості життя населення показав, що не існує жодної методики щодо визначення територіальної диференціації якості життя у сільській місцевості (визначення якості життя сільського населення). Разом з тим, сільські жителі складають третину населення України і формують значну частину валового внутрішнього продукту, зокрема в різних сферах агропромислового комплексу. Внаслідок подальшої урбанізації, зниження

життєвого рівня та дії негативних економічних, соціальних, демографічних, екологічних та інших факторів абсолютна чисельність сільського населення рік у рік зменшується, загострюються соціальні проблеми села. Середні доходи населення мінімальні, особливо офіційні, рівень підготовки кадрів не достатній і не відповідає умовам ринкової економіки. Тому оцінка якості життя сільського населення постає дуже актуальною і специфічною.

Останні публікації вітчизняних та зарубіжних вчених [1,3,9] свідчать про значні теоретико-методологічні доробки щодо розробки системи показників для оцінки ЯЖ населення, умов забезпечення ЯЖ, виявлення регіональних закономірностей формування ЯЖ населення. Разом з тим, запропоновані у цих працях схеми викликають багато питань щодо доцільності їх використання для визначення ЯЖ в сільській місцевості.

Слід наголосити, що суспільно-географічний підхід щодо дослідження ЯЖ у сільській місцевості зумовлює необхідність врахування певних взаємозв'язків, що формують, на наш погляд, спосіб життя, умови життєдіяльності окремих індивідів та територіальних спільнот людей та, відповідно, визначають територіальні відмінності у якості життя сільського населення. Серед таких взаємозв'язків відзначимо:

- 1) Природно-ресурсний потенціал території є основною базою розвитку народногосподарського комплексу території, тобто визначає його специфіку й структуру. В сільській місцевості роль природно-ресурсного потенціалу іноді є визначальною, оскільки земля є не тільки загальним предметом праці, але і засобом виробництва, і просторовим базисом розміщення суспільства. Інші складові ПРП і природні умови можуть значною мірою впливати не тільки на процес суспільного виробництва, а іноді лімітувати умови праці.
- 2) Природні умови території впливають на умови життя людей, особливо на формування певного комплексу потреб (у харчуванні, одязі, взутті, предметах побуту, особистих транспортних засобах і ін.).
- 3) Залежно від рівня й структури зайнятості населення у відповідних галузях

народного господарства формується рівень його доходів - реальна основа задоволення потреб населення в матеріальних благах і послугах.

- 4) Загальний рівень соціально-економічного розвитку регіону прямо пропорційно впливає на задоволення потреб населення, зокрема на споживання й на якість життя в цілому.
- 5) У певних природних умовах складаються традиції в споживанні, у тому числі національні, регіональні, особисті.
- 6) Зосередження господарської й соціальної діяльності населення в обмеженій кількості поселень зумовлює просторову диференціацію як результатів господарської діяльності, так і екологічної ситуації в сільській місцевості. Екологічний стан регіону впливає на якість споживання (у тому числі на рівень і структуру). Не можна, наприклад, говорити про якість «споживчого кошика» населення без врахування рівня забруднення навколишнього середовища регіону. Останнє, узятє в порівнянні із загальним екологічним станом території, впливає як на рівень і структуру споживання, так і на якість життя й відтворення територіальних спільнот людей в цілому.

ЯЖ в сільській місцевості визначається через ті самі характеристики, що включають в оціночні схеми якості життя загалом. Разом з тим, і в трудовій діяльності, і в побуті, і в сімейній сфері селян є певна специфіка, що відрізняє умови життєдіяльності в сільській місцевості від міської. Відповідно, свою специфіку певною мірою повинні мати і показники, критерії оцінки ЯЖ сільського населення. Серед специфічних рис життєдіяльності сільського населення, які формуватимуть відмінності у ЯЖ, відзначимо такі:

- значна залежність умов праці від природно-екологічних умов, тісний зв'язок виробничої і територіальної структури господарства;
- специфіка трудової діяльності (основа життєдіяльності переважної частини селянства – праця в аграрному секторі економіки);
- вплив умов праці та побуту на культурний розвиток сільського жителя;

- практично 100%-ва наявність особистого господарства і його вплив на всі сфери життєдіяльності людини

Враховуючи зазначене, автор під час розробки системи показників оцінки ЯЖ сільського населення, керувався такими положеннями:

1) Застосування єдиного інтегрального показника є недоцільним, оскільки він не відобразить специфіку соціально-економічної, екологічної ситуації в регіоні і, відповідно, не може бути застосований для порівняльного міжрегіонального та міжрайонного аналізу. Натомість необхідною є система частково інтегрованих показників, що відобразять певні «зрізи» суспільно-географічної ситуації (економічний, соціальний і т.д.), яка і формуватиме якість життя сільського населення.

2) В системі оцінки ЯЖ сільського населення поряд з так званими «позагеографічними» факторами (наприклад, соціально-політична ситуація), особливу роль слід відвести оцінці суто географічних складових якості життя – природних умов, екологічного стану компонентів довкілля, окремих характеристик суспільно-географічного положення.

3) Система показників оцінки ЯЖ сільського населення має бути не тільки багатоступеневою, але й обов'язково містити кількісні та якісні характеристики, дані соціологічних опитувань. Таке положення пояснюється не тільки недосконалістю статистичної бази, але і прагненням якнайповніше відобразити роль особистісного фактору у формуванні якості життя населення.

Грунтуючись на таких положеннях було розроблено систему оцінки ЯЖ сільського населення, в якій оціночні показники інтегровано в 5 блоків (блок суспільно-географічного положення, ресурсно-екологічний, економічний, соціальний та суспільно-політичний блоки), що дають можливість оцінити умови та чинники диференціації ЯЖ сільського населення в індивідуальному, локальному та регіональному «зрізах» (табл. 1).

Таблиця 1

Умови та чинники диференціації якості життя сільського населення*

Інтегральні показники	Індивідуальний (домогосподарство)	Локальний (сільський населений пункт)	Регіональний (район, область)	
Суспільно-географічне положення	Нано положення (позиційність об'єктів)			
		Положення відносно адміністративних центрів та міст як центрів соціального, економічного, культурного тяжіння		
		Транспортно-географічне положення		
		Доступність залізничного сполучення	Густота та якість автошляхів	
Ресурсно-екологічний блок		Структура і рівень диверсифікації ПРП		
		Природна небезпека і природні надзвичайні явища		
		Природні ліміти і природні екстремуми		
		<i>Екологічні умови:</i> - якість повітря, водних об'єктів, ґрунтів, - площа та якість лісів, - обсяги та утилізація відходів		
Економічний блок	Реальні доходи населення			
	Наявність особистого господарства	Сільськогосподарська освоєність		
		Структура сільськогосподарських угідь та спеціалізація (фактори формування способу життя і умов праці)		
		Структура зайнятості населення		
Соціальний блок	Демографічні індикатори	- показники народжуваності, смертності, природного приросту; - показники міграційної активності населення; - статеві-вікова структура і середній вік населення - загальна захворюваність та коефіцієнт дитячої смертності		
	Система розселення	Середній розмір (людність) населеного пункту (визначає насиченість об'єктами соціальної інфраструктури)	Рівень урбанізації, густота сільського населення	
	Соціальна інфраструктура	Якість житла та забезпеченість комунальними послугами	Забезпеченість житлом населення	
		Доступність об'єктів соціальної інфраструктури (торгівлі, освіти, медичного обслуговування)	Забезпеченість населення об'єктами соціальної інфраструктури (охорони здоров'я, освіти, культури, торгівлі)	
		Соціальні виплати	Видатки місцевих бюджетів	
	Рівень освіти (середня, середня спеціальна, вища)	Частка населення з вищою та неповною вищою освітою		
Суспільно-політичний блок	Рівень політичної та суспільної свободи	Політична та громадська активність (частка людей, задіяних у політичних, громадських та релігійних організаціях)		
	Доступ до інформації	Структура медіа-ринку та особливості інформаційного простору		

* Розроблено Машковою О.В.

Зауважимо, що запропонована система є певною мірою експериментальною і дискусійною. Разом з тим, автор намагався якнайширше представити передумови і чинники, що диференціюють ЯЖ у сільській місцевості як на рівні домогосподарства, так і на рівні окремого селища або адміністративного регіону. Такий підхід вивчення ЯЖ сільського населення на різних територіально-таксономічних рівнях дозволяє, на нашу думку, проаналізувати вплив чинників (та їх «вагу» впливу) на формування ЯЖ сільського населення на різних рівнях і, відповідно, диференціювати заходи щодо ефективного покращення ЯЖ і добробуту сільського населення.

Список використаної літератури:

1. Айвазян С.А. Интегральные индикаторы качества жизни населения: их построение и использование в социально-экономическом управлении и межрегиональных сопоставлениях. - М.: ЦЭМИ РАН, 2000. - 118 с.
2. Гукалова И.В. Качество жизни населения: новое видение задач общественной географии // Новые географические знания и направления исследований. - К.: ИД «Академперіодика», 2006. - С. 44 - 50
3. Гукалова І.В. Суспільно-географічна концептуалізація якості життя населення // Регіон – 2007: стратегія оптимального розвитку. Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Харків: РВВ Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, 2007. – С. 33-35
4. Котенко Т.М. Якість життя населення в умовах сучасної економіки (регіональний аспект): Автореф. дис. ... канд. економ, наук. 08.09.01./ Одеський державний економічний університет. – Одеса, 2004. - 20 с.
5. Лісовський С.А. Економіко-географічні засади збалансованого розвитку: Автореф. дис. ... докт. геогр. наук. 11.00.02. / Інститут географії НАН України. – Київ, 2004. - 38 с.
6. Прибиткова І. М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / - К.: АртЕк, 1995. – 256 с.

7. Рівень і якість життя населення: Монографія / Під ред. Є.П. Кушнарьова. - Х.: Видавничий Дім „ІНЖЕК”, 2004. - 272 с.
8. Татаревська М.С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення (на матеріалах Кіровоградської області): Автореф. дис. ... канд. економ. наук. 08.09.01. / Одеський державний економічний університет. – Одеса, 2004. - 20 с.
9. Теслюк Р.Т. Методичні підходи до вибору критеріїв оцінювання якості життя населення // Географія і сучасність. Зб. наук. праць Націон. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова. – К.: Вид-во Націон. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова, 2006. – Вип.16 – С. 35-42